

OČUVANJE I ZAŠTITA STARIH DOMAĆIH SORTI POVRĆA

Z. MATOTAN

Podravka d.d. Koprivnica, Razvoj poljoprivrede

SAŽETAK

Zahvaljujući raznolikosti klimatskih i edafskih uvjeta te dugogodišnjoj tradiciji uzgoja povrća na području Republike Hrvatske stvoren je veći broj izuzetno vrijednih ekopopulacija i domaćih sorti povrća. Razvojem tehnologija proizvodnje, uvođenjem hibridnog sjemena introduciranih stranih sorti u proizvodnju te postupnim gašenjem organizirane domaće proizvodnje sjemena povrća značajan dio hrvatskog genfonda povrća je trajno izgubljen, a velikom dijelu to prijeti.

U cilju očuvanja biljnih genetskih resursa povrtnih kultura Radna grupa za povrće Povjerenstva za biljne genetske resurse započela je aktivnosti na izradi Nacionalnog programa za biljne genetske resurse u poljoprivredi inventarizacijom postojećih kolekcija, utvrđivanjem prioriteta očuvanja, a aktivna je i na nekoliko regionalnih projekata koje podupire Švedska agencija za međunarodni razvoj. U radu je dat kratak pregled tih aktivnosti

Ključne riječi: povrće, sjeme, genetski resursi

UVOD

Klimatska i zemljišna raznolikost Hrvatske te duga tradicija u uzgoju povrća razlogom su prisutnosti u proizvodnji velikog broja sorti i ekopopulacija povrća različitih osobina. Ljudskim migracijama, trgovinom i razmjenama sjeme različitih povrtnih kultura dolazilo je u različite krajeve, a samo ono koje se najbolje prilagodilo lokalnim uvjetima, davalo zadovoljavajuće prinose i kvalitetu služilo je za daljnju reprodukciju. Spontanom križanjima, prirodnom selekcijom pod utjecajem okoline u mnogim su našim krajevima stvorene brojne vrijedne ekopopulacije povrća.

Sve većom komercijalizacijom povrćarske proizvodnje, nestajanjem tradicionalnih seljačkih vrtova i depopulacijom ruralnog prostora genetski fond i biološka raznolikost povrtnih vrsta na području Hrvatske izrazito su ugroženi od trajnog nestanka. Za razliku od drugog kulturnog i duhovnog nasljeđa koje ako se o njemu ne vodi sustavna briga propada sporije, biološko nasljeđe brzo propada te jednom izgubljenju sortu ili ekopopulaciju nemoguće je rekonstruirati. S tog su razloga brojne nacije razvijene društvene svijesti odavno formirale nacionalne banke biljnih gena u kojima se od trajnog nestajanja čuvaju najugroženije sorte i ekopopulacije biljnih vrsta. Nažalost u

Hrvatskoj iako se godinama zna da su mnoge vrijedne domaće sorte i ekopopulacije nestale, a velikom broju to prijeti, tek potkraj prošle godine formirano je Povjerenstvo za zaštitu biljnih genetskih resursa čiji je prioritetni zadatak izrada Nacionalnog programa očuvanja, zaštite i održivog korištenja biljnih genetskih resursa. Nacionalnim programom predviđa se osnivanje banke biljnih gena koja bi vodila sustavnu brigu o prikupljanju, identifikaciji, regeneraciji i čuvanju od trajnog gubitka ugroženih sorti i populacija biljnih vrsta.

Ugroženost biljnih genetskih resursa na području jugoistočne Europe prepoznala je i Švedska agencija za međunarodni razvoj koja je prije dvije godine i u Hrvatskoj pokrenula projekt SEEDNet s ciljem da do realizacije nacionalnih programa pomogne u očuvanju, zaštiti i održivom korištenju biljnih genetskih resursa. U sklopu projekta na nacionalnom nivou oformljene su radne skupine za pojedine biljne vrste čiji je zadatak napraviti prioritete zaštite, identificirati od gubitka najugroženije sorte, regenerirati ih te pripremiti sjeme za deponiranje u banku biljnih gena.

Radna grupa za povrće koju čine gotovo svi vodeći hrvatski znanstvenici i stručnjaci koji se bave povrćarstvom s Agronomskog fakulteta iz Zagreba, Poljoprivrednog fakulteta iz Osijeka, Visokog gospodarskog učilišta iz Križevaca, Instituta za jadranske kulture iz Splita, Instituta za poljoprivredu i turizam iz Poreča, Povrtlarskog centra iz Zagreba te Podravke iz Koprivnice prioritetima u očuvanju i zaštiti odredila je stare domaće sorte i ekopopulacije povrća čije se sjeme ne komercijalizira, a upisane su u Hrvatsku sortnu listu.

Tablica 1. Stare domaće sorte i ekopopulacije povrća posebno ugrožene od nestajanja

Table 1. The old domestic vegetable varieties and eco populations endangered from permanent losses

Vrsta - Species	Sorte - Varieties
Artičoka - Artichoke	Domaća
Cvjetača – Cauliflower	Trogirska rana, Trogirska srednje rana
Endivija - Endive	Dalmatinska kopica
Luk kozjak - Shallot	Domaći
Kupus - Cabbage	Ogulinski, Cerski, Čepinski, Brgutski, Varaždinski
Lubenica - Watermelon	Vukovarska
Luk - Onion	Istarski ljubičasti, Istarski žuti, Rapski žuti pogačar, Turopoljski
Češnjak - Garlic	Domaći jari, Domaći ozimi, Slavonski ozimi, Petrinjski ozimi, Polački ozimi
Mrkva - Carrot	Domaća žuta,
Paprika - Pepper	Feferoni crveni ljuti, Feferoni slatki zeleni, Feferoni slatki žuti, Feferoni žuti ljuti
Patlidžan - Eggplant	Domaći plavi
Peršin - Parsley	Domaći lišćar
Postna repa - Turnip	Varaždinska
Rabarbara - Rhubarb	Zagrebačka
Salata - Lettuce	Dalmatinska ledenka, Kristal ljetna žuta

Domaće sorte povrća ugrožene su od trajnog nestajanja iz više razloga. Sve manje je tradicionalnih obiteljskih gospodarstava koja povrće za vlastite potrebe ili za tržište proizvode iz vlastito reproduciranih sjemena već ga kupuju, a ono je uglavnom stranog porijekla. U Hrvatskoj organizirana proizvodnja sjemena povrtnih kultura drastično je smanjena, uzdržna selekcija i očuvanje sortnosti starih sorti komercijalno već dugo nikome nije interesantna, a većina domaćih sjemenskih tvrtki u promet stavlja uglavnom uvezno sjeme. U Hrvatskoj nijedna se institucija sustavno ne bavi oplemenjivanjem i stvaranjem novih sorti povrća tako da se u komercijalnoj proizvodnji povrća za tržište gotovo isključivo koriste strane sorte i hibridi.

Članovi radne grupe za povrće tijekom 2006. godine uspjeli su sakupiti većinu sorti i ekopopulacija s liste prioriteta. Prikupljeno sjeme i reprodukcijski materijal posijano je odnosno posađeno na kolekcijskom polju Visokog gospodarskog učilišta u Križevcima gdje je u tijeku njegova deskripcija, karakterizacija i evaluacija. Za materijale za koje se utvrdi sortna pripadnost deklariranom nazivu napraviti će se regeneracija i sjeme odnosno reprodukcijski materijal pripremiti za trajno čuvanje u nacionalnoj banci biljnih gena.

Slika 1. Kolekcijsko polje Visokog gospodarskog učilišta u Križevcima

Figure 1. Collection field at College of Agriculture in Križevci

Radna grupa za povrće Povjerenstva za biljne genetske resurse aktivna je i na dva druga regionalna projekta. Jedan je prikupljanje starih domaćih sorti i ekopopulacija povrća pomoću učenika osnovnih i srednjih škola na području Koprivničko križevačke županije, a drugi je prikupljanje, karakterizacija i regeneracija lokalnih ekopopulacija raštike (*Brassica oleracea* var. *acephala*) istočno jadranskog obalnog područja.

Pilot projekt prikupljanja sjemena starih domaćih sorti povrća uz pomoć učenika

Tijekom proljeća 2007. godine pokrenut je pilot projekt prikupljanja sjemena starih domaćih sorti povrća pomoću učenika svih osnovnih i srednjih škola na području Koprivničko križevačke županije. U sklopu projekta u svakom je razredu izvešen pano s objašnjenjima zašto i koje su to stare domaće sorte povrća posebno ugrožene od trajnog nestajanja kako prikupiti njihovo sjeme i što će se s njim raditi. Svaki je učenik dobio letke za roditelje, susjede i rođake s osnovnim podacima o projektu te vrećice za prikupljanje sjemena i reprodukcijskog materijala s podacima koje je trebalo za svaki uzorak ispisati. Tijekom dvotjedne prikupljačke akcije prikupljeno je 9.536 uzoraka. Prikupljeni reprodukcijски materijal od povrća koje se razmnožava vegetativno kao što su luk, kozjak i češnjak posađen je u kolekcijsko polje Visokog gospodarskog učilišta u Križevcima gdje se vrši njegov opis i valorizacija dok se sjeme obrađuje, razlučuju se eventualni duplikati, te se priprema za sjetvu u kolekcijsko polje narednog proljeća. Pozitivna iskustva iz ovog pilot projekta primijenit će se narednih godina i u drugim županijama jer osim velike vrijednosti prikupljenog materijala značajna je vrijednost projekta i u podizanju svijesti mlade populacije o potrebi očuvanja biološke raznolikosti.

Prikupljanje, karakterizacija i regeneracija lokalnih ekopopulacija raštike (*Brassica oleracea* var. *acephala*) istočno jadranskog obalnog područja

U projekt prikupljanja, karakterizacije i regeneracije lokalnih ekopopulacija raštike istočno jadranskog obalnog područja osim Hrvatske uključena je Bosna i Hercegovina te Crna Gora. Naime raštika je autohtona biljna vrsta koja se uzgaja na otocima i širem obalnom području istočne strane Jadranskog mora. Kao ekstenzivna vrsta povrća uzgaja se isključivo u domaćinstvima i reproducira se vlastito uzgojenim sjemenom što je zasigurno razlogom velike biološke raznolikosti. U komercijalnom smislu nije ekonomski značajno povrće, nema selekcioniranih sorti i sjeme se ne može nabaviti u trgovinama. Depopulacijom ruralnih područja gubi se vrijedna biološka raznolikost koja se ovim projektom želi sačuvati. S istočno jadranskog područja od Istre na sjeveru do Crnogorskog primorja na jugu sakupljeno je stotinjak primki sjemena raštike koje su posijane u Institutu za jadranske kulture i melioraciju krša u Splitu gdje će se tijekom vegetacije na prikupljenom materijalu napraviti deskripcija i vrednovanje gospodarskih svojstava te najvrjedniji prikupljeni materijal regenerirati, a njegovo sjeme pripremiti za trajno čuvanje u nacionalnoj banci biljnih gena.

Slika 2. Raštika (*Brassica oleracea* var. *acephala*) autohtona povrtna vrsta istočno jadranskog obalnog područja

*Figure 2. Kale (*Brassica oleracea* var. *acephala*) autochthonous vegetable species of eastern Adriatic coast region*

PRESERVING AND CONSERVATION OF OLD DOMESTIC VEGETABLE VARIETIES

SUMMARY

Thanks to diverse climatic and soil conditions as a long tradition in vegetable growing in the Republic of Croatia numerous valuable eco populations and domestic vegetable varieties were created. Due to technological development in vegetable production, introduction of foreign hybrid varieties and degradation of domestic vegetable seed production a great deal of Croatian vegetable gene fond has been permanently lost and many are endangered.

With the aim of preserving vegetable plant genetic resources, Vegetable working group of the Commission for plant genetic resources preservation started activities on establishing the National program for plant genetic resources in agriculture. First inventarisation of existing collections and establishing priorities for preserving was

made. Vegetable working group is active on several SEEDNet regional projects supported by the Swedish agency for international development. Some activities are described in this article.

Key words: vegetable, seed, genetic resources

Adresa autora – Authors' address:

Prof. dr. Zdravko Matotan
Podravka d.d. Koprivnica
Razvoj poljoprivrede
Ante Starčevića 32
48000 Koprivnica
Tel: ++385 48 651 711
Fax: ++385 48 651 941
E-mail: zdravko.matotan@podravka.hr

Primljeno – Received: 07. 05. 2007.